

Usoda izvodov Bohoričeve slovnice do začetka 19. stoletja

Luka Vidmar

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 2, SI 1000 Ljubljana,
luka.vidmar@zrc-sazu-si

Prispevek analizira ekslibrise, lastniške vpise, pripise in druga znamenja rabe v izbranih izvodih slovnice *Arcticae horulae succisivae* (1584) Adama Bohoriča. Na tej podlagi predstavlja nove podatke o lastnikih in bralcih oziroma o usodi izvodov tega dela od konca 16. do začetka 19. stoletja.

Der Artikel analysiert die Exlibris, Eigentumshinweise, Inschriften und andere Gebrauchsspuren in ausgewählten Exemplaren der Grammatik *Arcticae horulae succisivae* (1584) von Adam Bohorič. Auf dieser Grundlage präsentiert er neue Daten zu Besitzern und Lesern oder zum Schicksal von Exemplaren dieses Werkes vom späten 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert.

Ključne besede: Adam Bohorič, reformacija, protireformacija, barok, razsvetljenstvo, knjižnice

Schlüsselwörter: Adam Bohorič, Reformation, Gegenreformation, Barock, Aufklärung, Bibliotheken

Uvod¹

Prvi, ki je zbral in objavil podatke o ohranjenih izvodih Bohoričeve slovnice *Arcticae horulae succisivae* (1584), je bil Jernej Kopitar (1808: 435). Njegovo delo so v 20. stoletju sistematično nadaljevali France Kidrič (1927: 200–201), Mirko Rupel (1952; 1954: 7, 8, 16), Przemisław Zwolinski (1966), Branko Berčič (1968: 235) in drugi raziskovalci, po zaslugi katerih je danes po svetu znanih 27 ohranjenih izvodov: 7 jih je v Sloveniji (Kostanjevica v Novi Gorici, Ljubljana, Maribor), 5 v Nemčiji (Bautzen, Dresden, Gotha, Göttingen, Jena), 3 v Avstriji (Dunaj, Gradec), po 2 na Češkem (Praga), Hrvaškem (Zagreb) in Švedskem (Lund, Uppsala) ter po 1 v Črni gori (Cetinje), na Danskem (København),

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Poljskem (Varšava), Slovaškem (Bratislava), v Združenem kraljestvu (London) in Združenih državah Amerike (Chicago) (Berčič 1968: 235, Glavan 2000: 73, 86, Ahačič 2021: 254). Nekaj drugih izvodov je dokumentiranih (Kidrič 1927: 201), vendar so uničeni ali neznano kje, med njimi berlinski (Ahačič 2021: 254) in škofjeloški (Benedik 2009: 198). Raziskovalci na čelu s Kopitarjem in Kidričem so omenjali provenience izvodov, vendar so se večinoma osredotočali na samo delo in niso podrobno navajali, kdo vse so bili lastniki posameznih izvodov, kako so jih pridobili, zakaj so jih potrebovali in kakšna znamenja so v njih pustili. Leta 1954 je Rupel poudaril, da niso potrebne le raziskave vsebine, temveč tudi raziskave usod slovenskih protestantskih knjig (Rupel 1954: 5). Na takšen način so izvode Bohoričeve slovnice doslej obravnavali predvsem Ilešić, Rupel in Zwolinski (Ilešić 1921, Rupel 1952, Rupel 1954: 16, Zwolinski 1966).

Moj prispevek analizira supralibrose, ekslibrise, lastniške vpise, pripise in druga znamenja rabe v izbranih ohranjenih izvodih, na tej podlagi pa v povezavi z arhivskimi viri in dosedanjimi ugotovitvami iz strokovne literature predstavlja nove podatke o lastnikih in bralcih oziroma o usodi Bohoričeve slovnice od konca 16. do začetka 19. stoletja. V okviru raziskave sem pregledal 14 izvodov: pet v Ljubljani, po dva v Zagrebu in Pragi ter po enega v Dresdnu, na Dunaju, Kostanjevici v Novi Gorici, v Mariboru in Münchnu. Izvode iz Prage, Dresdna, z Dunaja in iz Münchna sem pregledal v digitalni obliki, ostale pa *in situ*. Nekatera mesta v pripisih so zaradi nečitljive pisave, razlitega črnila ali slabe ohranjenosti težko berljiva, zato ob prepisih v tem prispevku opozarjam, da je včasih mogoča tudi drugačna interpretacija.

Reformacija

Bohoričeva slovnica je nastajala v tesni zvezi z Dalmatinovo Biblijo (Rupel 1966: 37), z njo pa je ostala povezana še nekaj mesecev po natisu. Slovnica je kakor Biblija datirana z letnico 1584 (predgovor s 1. januarjem 1584), vendar je bil njen tisk v tiskarni dedičev Johanna Kraffta v Wittenbergu (Berčič 1968: 234) tako kot tisk slovenskega prevoda Svetega pisma v resnici končan že pred koncem leta 1583. Jurij Dalmatin in Adam Bohorič sta namreč 1. januarja 1584 iz Wittenberga vojvodi Ludviku Württemberskemu med drugim sporočila, da je slovnica že natisnjena in izdana, in mu poslala izvod (Rajhman 1997: 105). Glede na strokovno vsebino, skromnejša razpoložljiva sredstva in manjši interes financerjev, notranjeavstrijskih deželnih stanov, lahko sklepamo, da je bila naklada slovnice razmeroma nizka (prim. Kopitar 1808: 57; Berčič 1968: 160), vsekakor nižja kakor pri tistih slovenskih protestantskih delih, pri katerih so

pričakovali dobro prodajo ali načrtovali učinkovito distribucijo, na primer pri Dalmatinovi Bibliji.

Slika 1: Ročno kolorirani grbi Koroške, Štajerske in Kranjske ter inicialka na začetku predgovora. Izvod iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki je bil v lasti Arthurja Johna Naisha in Bohuslava Lavičke. NUK, R 0 97938. Foto: Luka Vidmar.

Takoj po natisu slovnice so se začele poti njenih izvodov cepiti enako kakor poti izvodov Dalmatinove Biblije. Več izvodov je bilo treba podariti takoj, zato so manjši del naklade gotovo zvezali v samem Wittenbergu, kjer je bilo na voljo veliko kvalitetnih knjigovezov (prim. Rajhman 1997: 84, 114, 124–127). Kakor pri Dalmatinovi Bibliji je bilo očitno na delu več knjigovezov, saj so ohranjene izvirne vezave zelo raznovrstne, očitno prilagojene različnim prejemnikom oziroma kupcem. Najbolj reprezentančne izvide so vezali v dekorativno potiskane usnjene platnice ter jim ročno kolorirali grbe Koroške, Štajerske in Kranjske pred predgovorom, lahko tudi inicialko P na začetku predgovora. Izvod iz Saške

deželne knjižnice – državne in univerzitetne knjižnice v Dresdnu, izvod iz Avstrijske narodne knjižnice na Dunaju² in enega od izvodov iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani³ so gotovo kolorirali v isti delavnici, saj je inicialka P v vseh treh primerih pobarvana zeleno, vitičje okrog nje pa rdeče. Bohorič je moral nato kakor Dalmatin določiti manjše število vezanih in nevezanih izvodov, ki so jih kot darila in za prodajo januarja 1584 pustili v Wittenbergu, drugje na Saškem in na poti domov (prim. Berčič 1968: 162), ter večje število vezanih in nevezanih izvodov, ki so jih poslali v Notranjo Avstrijo (prim. Rajhman 1997: 111–114; Vodopivec Tomažič 2017: 80).

Nekaj izvodov je bilo gotovo, kakor v primeru Dalmatinove Biblije, izročeni sodelujočim pri izdaji, na primer Krafftovi tiskarni (prim. Rajhman 1997: 127–129). Najbrž prvi reprezentančni izvod sta Dalmatin in Bohorič 1. januarja 1584 iz Wittenberga poslala Primožu Trubarju, da ga je skupaj z izvodi treh Dalmatinovih del, tudi Biblije, in spremnim pismom izročil vojvodi Ludviku Württemberskemu kot glavnemu nemškemu pokrovitelju slovenske protestantske književnosti (Rajhman 1997: 103–105). 14. januarja 1584 sta Dalmatin in Bohorič enako zasnovano pošiljko, vključno z izvodom slovnice, v Augustusburgu namenila volilnemu knezu Avgustu Saškemu v zahvalo za njegovo podporo pri izdaji slovenskega prevoda Svetega pisma (Rajhman 1997: 107–109). Vladar je morda slovnico dobil v roke prav v tem mestecu, kjer je stal njegov lovski dvorec, gotovo pa jo je vključil v svojo bogato knjižnico, ki jo je do smrti leta 1586 hranil v dvorcu Annaburg. Ta izvod je danes v Saški deželni knjižnici – državni in univerzitetni knjižnici, v katero je gotovo prišel skupaj z drugimi knjigami volilnoknežje, od leta 1806 kraljeve knjižnice v Dresdnu. Izvod je – visokemu prejemniku primerno – razkošno opremljen, saj ima kolorirane grbe in inicialko, ornamentirano zlato obrezo ter platnice iz rjavega usnja, v katere je vtisnjen cesarski grb (dvoglavi orel), obdan z renesančnim okrasjem v obliki okovja in rastlinja.⁴

Bohorič je na Saškem in v drugih deželah Svetega rimskega cesarstva, skozi katere je januarja 1584 potoval domov, raznim posameznikom in ustanovam

² ÖNB, 60.N.27 ALT PRUNK, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

³ NUK, R 0 97938, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Prvi znani lastnik izvoda je bil v 19. stoletju angleški bibliofil Arthur John Naish, ki je na sprednji spojni list nalepil svoj ekslibris. Iz 19. stoletja je tudi vezava v usnjene platnice (za mnenje se zahvaljujem Sonji Svoljšak), okrašene v neorenesančnem slogu. Izvod je bil pred drugo svetovno vojno v lasti tržiškega lekarnarja in zbiralca Bohuslava Lavičke (Kidrič 1927: 201; Škerjanc Kosirnik 2020: 895), leta 1952 pa ga je od njegovega sina Zdenka Lavičke kupila NUK (Rupel 1954: 7, 8). Za ogled vseh izvodov v NUK se zahvaljujem Marijanu Rupertu.

⁴ SLUB, Ling.Slav.64, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Za pridobitev digitalnih fotografij se zahvaljujem Silvestru Videtiču in Miri Sedmak.

gotovo podaril ali prodal še več izvodov. Precej jih je moralo ostati na Saškem, o čemer pričajo mnogi ohranjeni izvodi. Še v drugi polovici 18. stoletja je bilo mogoče Bohoričevo slovnico najlažje najti v tej deželi (Pohlin 2003: 394). Na Saškem je bil vsaj do 19. stoletja izvod, ki je danes v knjižnici Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V nasprotju z dresdenskim izvodom ni bil reprezentančen. Njegov prvi znani lastnik je bil magister Dominicus Eber, rojen leta 1561 v Dresdnu, ki je leta 1591 poučeval na gimnaziji v Nordhausnu, od leta 1603 do smrti leta 1647 pa je bil pastor v Briesnitzu pri Dresdnu (Förstemann 1824: 58). Lastništvo je označil na naslovni strani: »Ex Bibliotheca M. Dominici Eberi«. Najverjetneje Eber, morda pa eden naslednjih lastnikov iz 17. stoletja, je pozorno bral Bohoričev predgovor. Zelo so ga zanimali Slovenci in slovenski jezik, saj je podčrtal celoten pasus o prevajanju Svetega pisma v slovenščino, na koncu pa pripisal podatek o izidu Dalmatinove Biblije: »A. 1584 prodierunt biblia Dalmat. in folio opera Georg. Dalm.« V nadaljevanju je podčrtal nekaj ključnih besed v razlagi imena in izvora Slovanov ter dodal opozorilo (»NB«) na začetek pojasnila o nastanku slovnice ob reviziji Dalmatinovega prevoda.⁵ V protestantskih deželah Svetega rimskega cesarstva je bil prvotno tudi eden od treh izvodov, ki so danes v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.⁶ Do leta 1602 ga je imel namreč v lasti Johannes Zacharias Spölin, doma iz Tübingena, ki se je v študijskem letu 1584–1585 imatrikuliral na akademiji v Altdorfu pri Nürnbergu (Steinmeyer 1912: 27).

Nedvomno pomembnemu protestantu iz Svetega rimskega cesarstva je bil namenjen izvod, ki je danes v Bavarski državni knjižnici v Münchnu, saj ni veliko skromnejši od dresdenskega. V njem so gotovo še v Wittenbergu kolorirali deželne grbe in ga zvezali v rjavo usnje, potiskano z rastlinskimi bordurami. V osrednje polje sprednje platnice so očitno vtisnili grb Kranjske, od katerega pa se je ohranil le trak z napisom »CRAIN«. Izvod bi bil torej lahko namenjen tudi kakšnemu visokemu kranjskemu plemiču. V osrednje polje zadnje platnice je bil vtisnjen medaljon s prizorom Izvirni greh. Ta je blizu številnim verzijam istega motiva, ki so jih pod Dürerjevim vplivom ustvarjali Lucas Cranach st., dvorni slikar saških volilnih knezov in prijatelj Martina Luthra, in drugi nemški slikarji in ki so bile med protestanti zelo priljubljene.⁷ Najbrž kar prvemu lastniku izvoda sta bila Adam in Eva pri drevesu spoznanja na zadnji platnici

⁵ UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Gram I 15, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Za ogled izvoda in inventarne knjige se zahvaljujem Andreji Puc.

⁶ NUK, R 0 9868, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

⁷ Za mnenje se zahvaljujem Gašperju Cerkovniku.

tako všeč, da ju je dal prerisati nekemu Schenku, nato pa je njegovo risbo prilepil na zadnji spojni list z lastnoročnim pojasnilom:

Durch M. Schenk gefertigte
Nachzeichnung des auf dem Hinter-
deckel dieses Bandes eingepreßten
Bildes, Adam ū Eva darstellend.⁸

Slika 2: Listič s prrisom prizora Izvirni greh s konca 16. ali z začetka 17. stoletja na zadnjem spojnem listu. Izvod iz Bavarske državne knjižnice v Münchnu. BSB, ESlg/L.rel. 505 a. Foto: BSB.

⁸ BSB, ESlg/L.rel. 505 a, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Za pomoč pri prepisu se zahvaljujem Vojku Pavlinu.

Podobnemu prejemniku je bil namenjen eden od dveh izvodov iz Narodne knjižnice Češke republike v Pragi, ki ima usnjene platnice z vtisnjenim grbom Kranjske in ornamentirano zlato obrezo. Žal mu manjka list z naslovno stranjo (Zwolinski 1966: 124), ki je morda vseboval podatke o prvih lastnikih.⁹

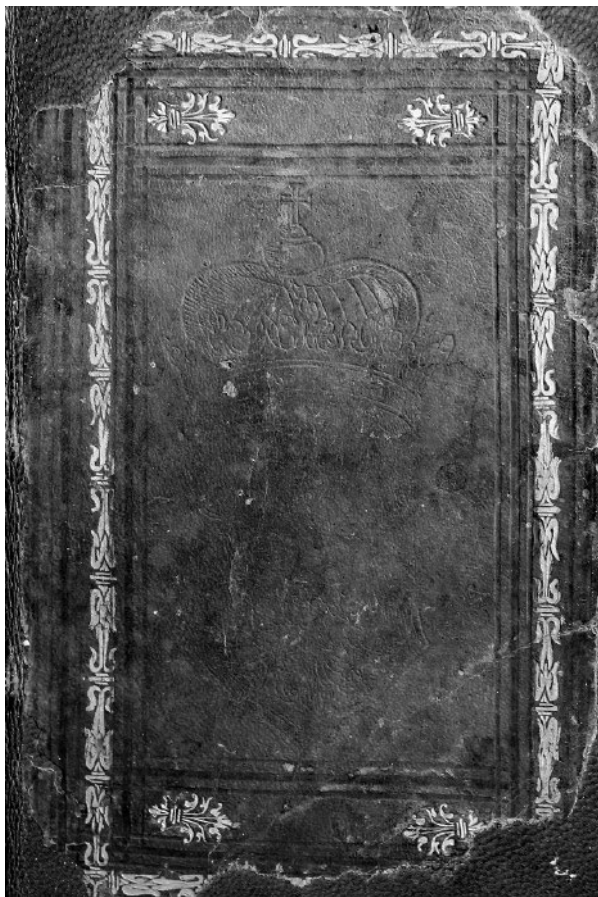
Bohorič je v Notranjo Avstrijo nedvomno poslal večino naklade, ki so jo sestavljali, kakor je bilo običajno, predvsem nevezani izvodi. Te so najbrž – kakor izvode Dalmatinove Biblije (prim. Rupel 1956: 242; Rajhman 1997: 111–114) – po tedanji navadi spravili v sode, ki so zaradi vodotesnosti preprečevali poškodbe med prevozom, poleg tega pa so bili pripravljeni za tihotapljenje (Dular 2002: 54). Vsebina slovnice sicer z izjemo nekaj formulacij v predgovoru ni bila sporna, vendar bi se lahko deželno knežje oblasti pri odkritem uvozu odzvale že na kraj natisa – Wittenberg. Bohorič je bil – kakor Dalmatin – gotovo še pod vtisom dogodkov iz leta 1581 in 1582, ko je nadvojvoda Karel Notranjeavstrijski prepovedal natis prevoda celotnega Svetega pisma v Ljubljani in izgnal tiskarja Janža Mandelca (prim. Kidrič 1978: 149–161). Čisto mogoče je, da so izvode slovnice z vsemi previdnostnimi ukrepi pripeljali domov skupaj s kakšno pošiljko izvodov Dalmatinove Biblije, skrito med trgovskim blagom, saj so tako storili tudi z izvodi drugih dveh Dalmatinovih del, ki sta bili istočasno natisnjeni v Wittenbergu (prim. Rajhman 1997: 111, 143–144). Potem ko so izvodi slovnice prišli v Notranjo Avstrijo, za kar so kakor izvodi Dalmatinovih del najbrž potrebovali več mesecev, je glavni center njihovega razpečevanja najverjetneje postala Ljubljana, kjer je Bohorič živel in deloval.

Sredstva, ki so jih k izdaji na različne načine prispevali deželni stanovi Kranjske, Koroške in Štajerske (Kidrič 1925, Rajhman 1997: 123, Slodnjak 1971: 122, Štrekelj 2012: 186–187), se niso mogla povrniti, saj je bila slovnica v primerjavi z drugimi knjigami slovenskih protestantov namenjena še ožjemu bralstvu in je imela tako še manj možnosti za dobro prodajo (prim. Dular 2002: 53–54; Ahačič 2007: 56–67). Tako ne preseneča, da je Bohorič po prihodu domov več izvodov podaril. Prvi domači prejemniki so bili gotovo določeni člani notranjeavstrijskih deželnih stanov in njihovi sinovi, ki jim je bilo delo tudi posvečeno. Med njimi je bil najbrž Franc pl. Scheyer, ki je pred kranjskimi deželnimi stanovi pohvalil slovnico in se zavzel za finančno pomoč avtorju (Štrekelj 2012: 186–187). Sledila so darila prijateljem in drugim znancem. Izvod, ki je danes v knjižnici Frančiškanskega samostana Kostanjevica v Novi Gorici, je Bohorič z lastnoročnim posvetilom na sprednjem spojnem listu podaril Juriju Ševu kot tajniku v vladi nadvojvode Karla Notranjeavstrijskega (Rupel 1952: 177):¹⁰

⁹ NKČR, 8 J 233, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

¹⁰ FSKNG, II/45, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Za ogled izvoda in katalogov se zahvaljujem Mirjam Breclj.

Nobili, erudito praecipuaq pietate viro. D.
Georgio Sheu, Jlustriff: principis
Caroli Archiducis Auftriae, in
Excelso Regimine à fercetis [sic!], Domi-
no suo fingulari. A. B. obfervan-
tià ergô dđi.¹¹

Slika 3: Sprednja platnica s kranjskim grbom. Izvod iz Frančiškanskega samostana Kostanjevica v Novi Gorici, ki ga je Adam Bohorič podaril Juriju Ševu, pozneje pa je bil v lasti Narcissa Tettelbacha in frančiškanskega samostana (najbrž v Karlovcu). FSKNG, II/45. Foto: Luka Vidmar.

¹¹ Prepis se v nekaj podrobnostih razlikuje od Ruplovega prepisa (Rupel 1952: 176).

Šev je bil očitno doma z Goriškega in vsaj v prvi polovici življenja protestant, saj se je leta 1568 kot »Georg. Schew Goricianus« imatrikuliral na univerzi v Tübingenu (Elze 1877: 91). Tam je lahko navezal stike z drugimi protestantskimi študenti iz notranjeavstrijskih dežel, tudi tistimi, ki so pozneje sodelovali pri izdaji Dalmatinove Biblije – Dalmatinom, Andrejem Savincem in Felicijanom Trubarjem. Vsekakor je bil Šev v odličnih odnosih z Bohoričem, saj je od njega dobil izvod slovnice, razkošno vezan v rjavo usnje, z vtisnjenim grbom Kranjske ter pozlačeno borduro in vinjetami na sprednji platnici ter enakim grbom, borduro in vinjetami (brez pozlate) na zadnji platnici.

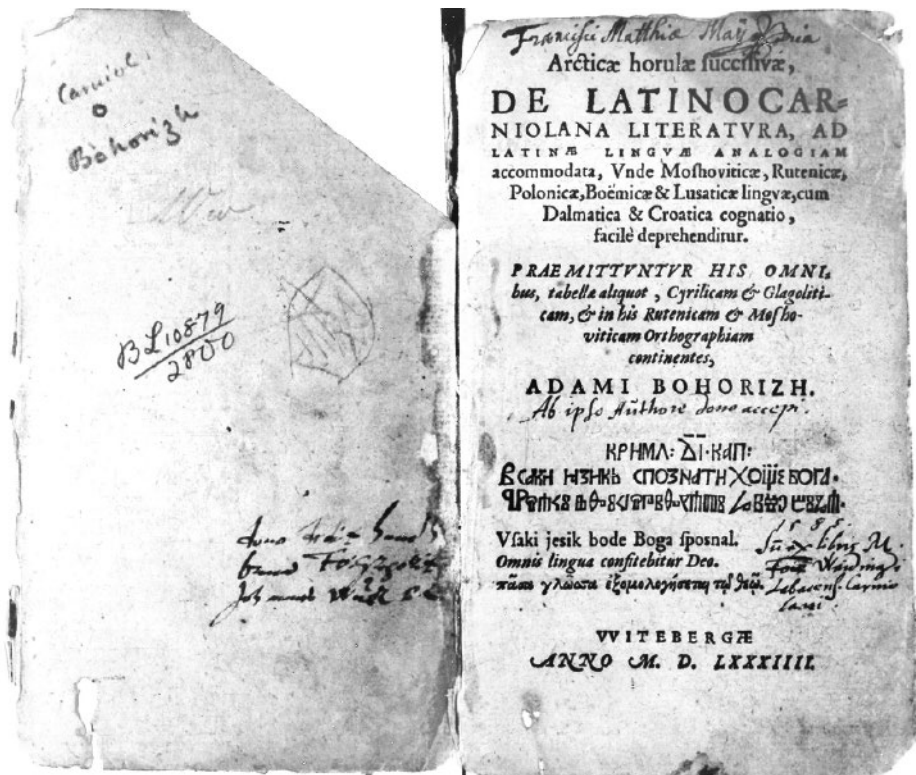
Naslednji lastnik je pod Bohoričevim imenom na naslovni strani zapisal: »Sum Narcissi Tettelbachij Chemnicenfis Mifniae« (Rupel 1952: 177). Rupel ga ni identificiral, vendar je bil to gotovo Narcissus Tettelbach, rojen leta 1554 kot sin Johanna Tettelbacha, superintendenta v Chemnitzu na Saškem (Richter 1754: 224). Okoli leta 1582 je kot predikant ali učitelj deloval v vojvodini Štajerski, kjer je skupaj s sodelavci podpisal *Konkordijo* (*Concordia* 1582). Izvod Bohoričeve slovnice, ki mu je morda prišel prav pri delu, posebej, če ga je pot zanesla na Spodnjo Štajersko, je najverjetneje dobil v dar ali kupil od Ševa, s katerim sta se morala kot vidna štajerska protestanta osebno poznati. Lastniški vpis nakazuje, da je bil napisan v Meissnu, kamor bi se bil Tettelbach lahko umaknil pred protireformacijo po letu 1598. Morda pa je želel Tettelbach poudariti družinsko ali službeno povezavo s tem saškim mestom, kjer je kot pastor živel in deloval že njegov oče (prim. Richter 1754: 224).

Bohorič je protestantskemu znancu podaril tudi izvod, ki je danes v Narodni in univerzitetni knjižnici v Zagrebu.¹² Prvi lastnik je namreč pod Bohoričevim imenom na naslovni strani ponosno zapisal: »Ab ipso Auctore dono accepi.« (Ilešić 1921: 211). Nekoliko nižje na isti strani je napisal še:

1585.
Sū ex libris M.
Jōis Weidingi
Labacenf. Carnio
lani.¹³

¹² NSK, Zbirka rijetkosti, RIV-8°-64, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

¹³ Prepis se v nekaj podrobnostih razlikuje od Ilešičevega prepisa (Ilešić 1921: 211).

Slika 4: Spreddnji spojni list in naslovna stran z lastniškima vpisoma Janeza Weidingerja in Franza Matthiasa Mayja. Izvod iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Zagrebu. NSK, Zbirka rijetkosti, RIV-8°-64. Foto: NSK.

Fran Ilešić ni identificiral lastnika, vendar je bil to zanesljivo magister Janez Weidinger, rojen v Ljubljani, ki je najprej študiral na univerzi v Heidelbergu, nato pa v letih 1582–1584 – na Trubarjevo priporočilo s štipendijo kranjskih deželnih stanov – na univerzi v Tübingenu, kjer je magistriral (Elze 1877: 74–75, 96, Rupel 1965: 21, Rajhman 1997: 147, 307). Weidinger je izvod dobil v dar leta 1585, najbrž v Ljubljani, kamor se je vrnil po koncu študija. Leta 1586 je bil ordiniran v Regensburgu, leta 1591 pa so ga štajerski deželni stavovi imenovali za predikanta v grofiji Celjski. Do konca leta 1599 je živel in deloval pri novi protestantski cerkvi v Govčah pri Žalcu, kjer je imel veliko zbirko protestantskih knjig, tudi slovenskih (Elze 1877: 75, Pahor 2005: 74, 77). Weidingerja je vsekakor pritegnil Bohoričev predgovor, posebej pasus o izvoru in razširjenosti slovanskega jezika, zato si je ob robu natisnjenega besedila zapisal nekaj vsebinskih oznak, na primer »De origine Linguae Sclauonicae« (Ilešić 1921: 211).

Vezava zagrebškega izvoda je zelo podobna vezavi kostanjeviškega izvoda, le da je skromnejša, tako da je najbrž delo istega wittenberškega knjigoveza: pozlačena bordura z vinjetami na sprednji platnici je povsem enaka, manjka le kranjski grb, zelo preprosta pa je zadnja platnica. Tudi kostanjeviški in zagrebški izvod torej pričata o Bohoričevem pazljivem upoštevanju različnih družbenih položajev prejemnikov slovnice. Šev in Weidinger sicer kot neplemiča nista dobila najbolj reprezentančnih izvodov s koloriranimi grbi, kot pomembna protestantska intelektualca pa sta bila vendarle upravičena do lepe vezave. Grb na platnicah in avtorjevo posvetilo v kostanjeviškem izvodu seveda nakazujeta, da je Bohorič Ševu zaradi njegove službe prisojal višji status kakor Weidingerju.

Protireformacija, katoliška obnova in barok

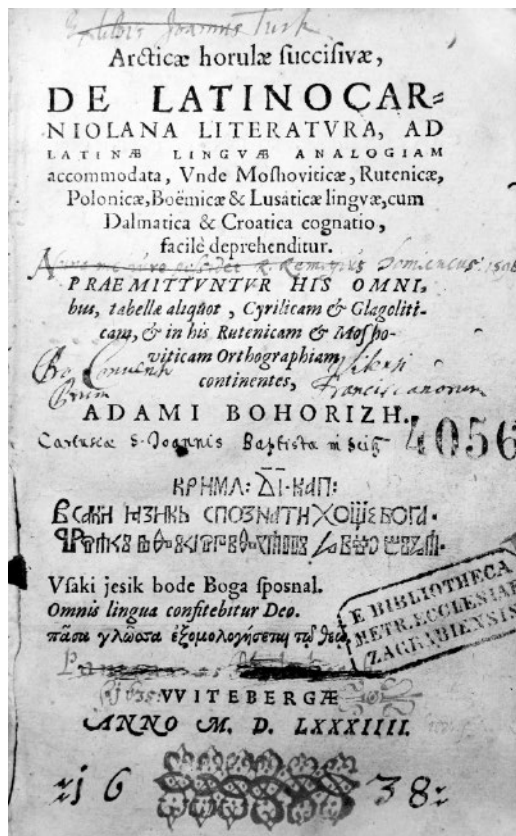
Začetki teze o slabem ravnanju z izvodi Bohoričeve slovnice in o njeni pozabi na Slovenskem v obdobju med koncem reformacije in začetkom razsvetljenstva segajo do Valentina Vodnika, ki je leta 1798 v prispevku »Povedanje od slovenskiga jezika« v *Lublanskih novicah* zapisal: »Tudi ta grammatika je bila prepovedana, ker ona nekaj katolskemu uku zupernih podučenjov ima v' predgovori.« Vodnik je bil prepričan, da je podobno usodo doživela Dalmatinova Biblija, zato naj bi bili obe deli redki (Vodnik 1988: 243). Kopitar je v *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* zapisal podobno mnenje: protireformacijsko sovraštvo do protestantizma je prizadelo protestantske knjige, Bohoričeva slovnica pa naj bi tudi zaradi tega med kranjskimi pisci 17. stoletja utonila v pozabo (Kopitar 1808: 57–58). V 20. stoletju, posebej po drugi svetovni vojni, je v slovenski literarni vedi prevladala razlaga, da so med protireformacijo uničevali vse knjige slovenskih protestantov, torej tudi Bohoričevo slovnico, prizanesli naj bi kvečjemu Dalmatinovi Bibliji (npr. Slodnjak 1934: 22; Rupel 1954: 5; Rupel 1956: 257). Berčič (1968: 162) je dodal, da sta se Dalmatinova Biblija in Bohoričeva slovnica sicer ohranili v visokem številu izvodov, vendar večinoma v tujih, ne slovenskih knjižnicah. Tovrstne interpretacije so dosegle vrhunec v trditvi Pavleta Jovića (2011: 227), da je bila slovnica »sežgana in med Slovenci pozabljena več kot celo stoletje« – do Valvasorja, tudi po tem času pa »dolgo zamolčana«.

Pomislike o pravilnosti omenjenih ocen vzbuja že število ohranjenih izvodov Bohoričeve slovnice, ki je visoko za primerljive tiske iz druge polovice 16. stoletja (še posebej z ozirom na verjetno nizko naklado) in nekajkrat višje kot pri vseh drugih delih slovenskih protestantov z izjemo Dalmatinove Biblije (prim. Berčič 1968: 162). Glavna pomanjkljivost teh ocen je, da temeljijo na nezadostnih podatkih o uporabljanju in omenjanju Bohoričeve slovnice v 17. in

18. stoletju na Slovenskem: Vodnik in Kopitar, na primer, nista mogla poznati vseh ohranjenih izvodov, Jovič pa ni upošteval Schönlebnovega citiranja in Dolničarjeve predstavitve slovnice (prim. Kidrič 1978: 148; Vidmar 2006: 18). Avtorji z izjemo Berčiča niso poskusili pojasniti visokega števila ohranjenih izvodov Bohoričeve slovnice, tudi Berčič pa pri poudarjanju majhnega števila izvodov v domačih knjižnicah ni upošteval razlik med knjižničnimi mrežami v slovenskih in nemških deželah v zgodnjem novem veku, ki so ključno vplivale na ohranjenost knjig iz tega obdobja. Knjige, kakor je Bohoričeva slovnica, so namreč ne glede na veroizpoved svojega okolja veliko lažje preživele v stabilnih vladarskih, univerzitetnih in cerkvenih knjižnicah kakor v zasebnih, kjer so jih ogrožale menjave lastništva, nestalnost vzdrževanja in slabše razmere za hrambo. Na Slovenskem vladarskih in univerzitetnih knjižnic, v kakršnih so se v nemških deželah ohranili izvodi Bohoričeve slovnice, sploh ni bilo, fonde mnogih cerkvenih knjižnic, med njimi tudi nekaterih, ki so dokumentirano hranile izhode Bohoričeve slovnice, pa je okrnila sekularizacija pod Marijo Terezijo in predvsem Jožefom II.

Takoj na začetku je treba poudariti, da Bohoričeva slovnica v nasprotju s Trubarjevimi deli ni bila prepovedana ali versko sporna, zato je v katoliški Evropi niso uničevali (Vidmar 2013: 202, 203), očitno pa so jo – kakor Dalmatinovo Biblijo – zaradi poznavanja njenega protestantskega ozadja nekateri, sploh ne vsi, uporabljali previdno. Tudi ta pomislek pa se je po sredini 17. stoletja še bolj umaknil v ozadje: Janez Vajkard Valvasor je v delu *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (1689) nepristransko predstavil Bohoričevo slovnico, ugledno mesto pa ji je v delu *Bibliotheca Labacensis publica* (1715–1719) namenil tudi Janez Gregor Dolničar, ki je bil sicer izrazito nenaklonjen protestantom (Vidmar 2006: 15–18). Čeprav je Berčič omenjal večje število nepopolnih izvodov (Berčič 1968: 162), je mogoče le pri enem izvodu, iz Univerzitetne knjižnice Maribor, odkriti poškodbe, ki jih lahko interpretiramo kot znamenja protireformacijske nestrpnosti: manjkajo mu namreč ravno list z naslovno stranjo, predgovor in večina tabele z očenašem v šestih slovanskih jezikih, ki so poučenemu bralcu nakazovali protestantsko izhodišče.¹⁴ Vsa druga pričevanja o rabi iz dobe protireformacije, katoliške obnove in baroka (vključno s kartuzijansko obnovo mariborskega izvoda), ki jih razberemo iz izvodov in virov, pa kažejo, da so Bohoričevo slovnico še naprej uporabljali, cenili in ohranjali kot celoto, saj je bila nadvse koristna tako za cerkveno kot za posvetno inteligenco, ne glede na veroizpoved.

¹⁴ UKM, Zbirka raritet, 3491/1, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

Slika 5: Naslovna stran z lastniškimi vpisi Remigija Dominkuša, Pankracija Miheliča, Janeza Turka, kartuzije Žiče in vikarja frančiškanskega samostana v Pazinu. Izvod iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu, ki je bil tudi v lasti Janeza Andreja Cigoleta, Janeza Vajkarda Valvasorja in Aleksandra Ignacija Mikulića. HDA, MK, 4056-8°. Foto: Luka Vidmar.

Med vsemi ohranjenimi izvodi o tem najboljše priča izvod Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je danes v Metropolitanski knjižnici v Hrvaškem državnem arhivu (*Bibliotheca Valvasoriana* 1995).¹⁵ Presenetljivo številni lastniški in drugi vpisi, čeprav nekateri prečrtani, prekriti, zabrisani ali poškodovani, dokazujejo, da je bila knjiga v slabem stoletju, med letoma 1598 in 1690, v rabi v najmanj treh deželah ter da je zamenjala najmanj devet lastnikov, od tega najmanj šest katoliške vere, in najbrž še veliko več bralcev. Izvod ima izvirno renesančno vezavo, ki je zaradi stalne rabe zelo obrabljena: platnice iz rjavega usnja so okrašene z vtisnjenimi in

¹⁵ HDA, MK, 4056-8°, Adam Bohorič, Arcticæ horulæ succisivæ, 1584. Za ogled izvoda se zahvaljujem Mirni Abaffy.

pozlačenimi angelskimi glavicami in ornamenti. Kaže, da je bila knjiga prvotno namenjena podobnemu prejemniku kakor Ševov in Weidingerjev izvod.

Eden prvih lastnikov izvoda je bil očitno katoliški duhovnik (*reverendus*) Remigij Dominkuš, ki je na naslovni strani leta 1598 zapisal: »Nunc me iūre poſidet R. Remigiūſ Domiencus. 1598«. ¹⁶ Vsaj v letih 1631–1638 je imel izvod v lasti Pankracij Mihelič, ki se je vanj trikrat podpisal, zapisal štiri letnice, poleg tega pa je z rdečim črnilom obrobil deželne grbe in napis nad njimi ter narisal nekaj ornamentov na naslovni strani. Najbolj čitljiv je njegov podpis pod deželnimi grbi: »Pancratius Michelitsch 1631.« Poleg Miheliča je imelo izvod pred letom 1685 v lasti več posameznikov, med njimi Janez Turk, ki je na vrhu naslovne strani zapisal: »Ex libris Joannis Turk«. Poleg tega je bil izvod pred letom 1685 vsaj v dveh samostanih, in sicer v kartuziji Žiče in frančiškanskem samostanu v Pazinu, kar dokazujeta vpisa na naslovni strani. Za zdaj ni mogoče ugotoviti, kako je izvod zamenjal redova in deželi (Žiče so pripadale Štajerski, Pazin pa Kranjski). V Žičah so svoje lastništvo označili z besedami: »Cartusiae S. Joannis Baptistae in Seitz«. V Pazinu pa je knjigo očitno uporabljal vikar tamkajšnjega frančiškanskega samostana: »Pro Convent. Vicari. Pasin. Franciscanorum«. ¹⁷

Eden zadnjih lastnikov izvoda pred letom 1685 je moral biti dr. Janez Andrej Cigole, ki je med drugim opravljal službo dvornega kaplana ljubljanskega škofa, v letih 1647–1650 je bil župnik v Škalah, v letih 1651–1665 pa župnik na Igu (Baraga 2011: 81). Njegov lastniški vpis je na zadnjem spojnem listu: »D[omi]ni Adm[odum] R[everen]di Joannis Andreae Zigole parochi [...]«. ¹⁸ Okrog leta 1685 je izvod pridobil Valvasor. Na sprednjem spojnem listu je namreč nalepljen njegov heraldični ekslibris, ki ga je leta 1685 izdelal bakrorezec Andrej Trost (Reisp 1983: 54, 102). Po letu 1690 je izvod skupaj s skoraj celotno Valvasorjevo knjižnico očitno kupil zagrebški škof Aleksandar Ignacije Mikulić (Magić 1995: 7; Potočnik 2013: 30). Nekaj lastnikov oziroma bralcev si je k natisnjenemu besedilu pripisovalo pripombe. Neznani duhovnik (ne Cigole) je morda slovnico hranil in uporabljal skupaj z nekim seznamom nedelj (in morda perikop) do godu sv. Jurija, saj si je na zadnjem spojnem listu zabeležil:

Le tū so
Te sūiete nedeile k[ir]
so postaūlene
Do sūetiga Jur[ja]
[...]¹⁹

¹⁶ Za pomoč pri prepisu priimka se zahvaljujem Borisu Golcu.

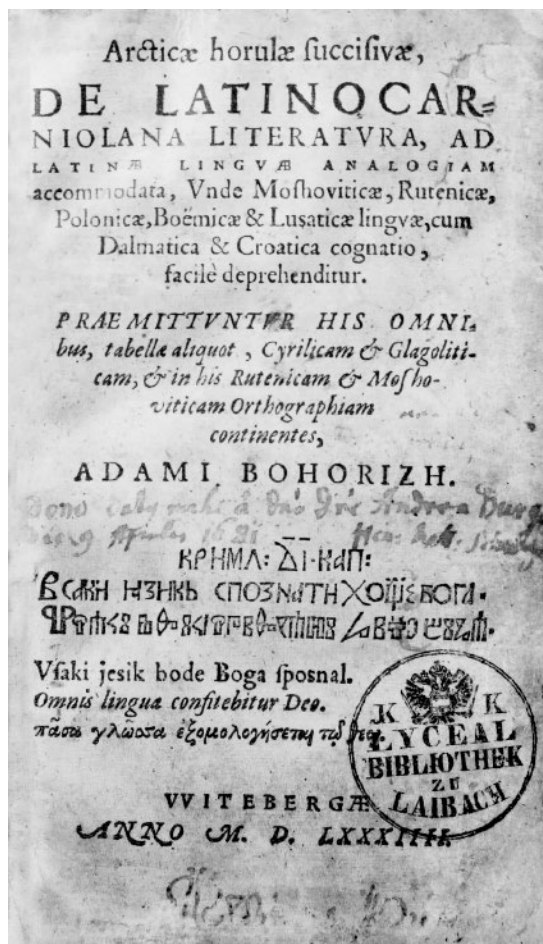
¹⁷ Za prepis se zahvaljujem Jožetu Škofljancu.

¹⁸ Za pomoč pri prepisu se zahvaljujem Lilijani Žnidaršič Golec.

¹⁹ Za pomoč pri prepisu se zahvaljujem Matiji Ogrinu.

Leta 1602 je na miren način, z darilom, prišel iz protestantskih v katoliške roke že omenjeni Spölinov izvod iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Johannes Zacharias Spölin ga je namreč podaril kartuzijanskemu profesu Johannesu Batschalatu:

F. Johanni Batſchalat Ordinis
Cartusiensis pfeſſo, donatus hic
eſt libellus à D. Zacharia
Spölin. 1602

Slika 6: Naslovna stran z vpisom Henrika Mateja Schweigerja pl. Lerchenfelda. Izvod iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki je bil tudi v lasti Johannes Zacharias Spölina, Johannes Batschalata in Andreja Burgerja. NUK, R 0 9868. Foto: Luka Vidmar.

Batschalat je bil profes kartuzije Freiburg, ki je prišel v kartuzijo Bistra in tam umrl kot prokurator leta 1611 (Mlinarič 2001: 505). To pomeni, da je izvod Bohoričeve slovnice, ki ga je najbrž prejel v južnonemških deželah, po letu 1602 prinesel v Bistro. Izvod je prišel pozneje v last posvetnih izobražencev. Leta 1681 ga je Andrej Burger podaril Henriku Mateju Schweigerju pl. Lerchenfeldu, ki si je na naslovni strani, pod Bohoričevim imenom, zabeležil: »Dono datus mihi â dño dño Andrea Burger die 9 Aprilis 1681 Hen: Matt: Schweigerk.«²⁰ Glede na vpis lahko sklepamo, da se je Schweigerju, ki je bil tedaj v štiridesetem letu svojega življenja, slovnica zdela zanimiva. Kot znan bibliofil je gotovo cenil skoraj sto let star tisk, kot zemljiški posestnik (med drugim je imel v lasti gospostvo Blagovica) in visoki uradnik (med drugim je bil tajnik deželnega glavarstva) (prim. Južnič 2006: 301) pa najbrž tudi vsebino, ki ga je seznanjala z zgodovino in pravili deželnega jezika.

V 17. in 18. stoletju so Bohoričovo slovnico brali v vsaj šestih cerkvenih redovih. Ni presenetljivo, da je bila zanimiva za kapucine in frančiškane, ki so se ukvarjali predvsem s pastoralo med ljudstvom in so zato potrebovali tudi slovenske knjige oziroma knjige o slovenščini. Izvod so hranili v kapucinskem samostanu v Škofji Loki, vendar je izginil po drugi svetovni vojni (Benedik 2009: 198). Kapucin Hipolit Novomeški pa se je s slovnico prvič srečal leta 1711 v Ljubljani (Kidrič 1929–1938: 109). Poleg Valvasorjevega izvoda je prišel v roke frančiškanov vsaj še Ševov izvod,²¹ ki ga je bil Tettelbach pred tem hranil na Štajerskem, morda tudi na Saškem. Rupel (1952: 177) je glede na frančiškanski lastniški vpis na vrhu naslovne strani, ki ga je prebral kot »dubl: conv: bibl: F: F: Min: Refor:«, sklepal, da je bil izvod skupaj še z nekim drugim izvodom slovnice nekoč v knjižnici frančiškanskega samostana na Sveti Gori, od tam pa so ga redovniki leta 1786 prenesli v Gorico in leta 1811 na Kostanjevico. Toda ta domneva ne drži, saj vpis ne omenja Svete Gore, v katalogu samostanske knjižnice, sestavljenem leta 1788 v Gorici, in katalogu samostanske knjižnice, sestavljenem leta 1852 na Kostanjevici, pa ne najdemo nobenega izvoda Bohoričeve slovnice.²² Poleg tega berem lastniški vpis, ki je posebej v prvem delu zaradi razlitega črnila precej nerazločen, nekoliko drugače od Rupla: »Bibl: conv: Carlo: F: F: Min: Refor:«²³ Ševov izvod torej na Kostanjevico zanesljivo ni prišel s Svete Gore, kjer najbrž sploh nikoli niso imeli na voljo Bohoričeve

²⁰ NUK, R 0 9868, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

²¹ FSKNG, II/45, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

²² FSKNG, *Repertorium Bibliothecae Conventus Goritiensis confectum Anno Domini 1788*; FSKNG, *Catalogus Bibliothecae R.R. P.P. Franciscanorum Conventus Castagnavizzensis Confectus A. D. 1852*.

²³ Za prepis tretje besede in identifikacijo s karlovškim samostanom se zahvaljujem Jožetu Škofljancu.

Bohoričeva slovnica je prišla prav tudi jezuitom – domnevamo lahko, da pri pastoriali, poučevanju ali študiju. Izvod, ki je danes v Štajerski deželni knjižnici v Gradcu, so vsaj od leta 1647 naprej hranili v nekem jezuitskem kolegiju (Rupel 1954: 16), najbrž na Štajerskem. O koristnosti dela za Družbo Jezusovo priča tudi nemški prevod Hipolitove priredbe Bohoričeve slovnice, ki so ga leta 1758 pripravili celovski jezuiti. Prav tako ni nenavadno, da najdemo Bohoričevo slovnico med piaristi, ki so se posvečali predvsem vzgoji in šolanju mladine. Izvod, ki je danes v Narodnem muzeju Slovenije, so v poznem 17. ali v 18. stoletju očitno hranili v nekem srednjeevropskem samostanu, morda na Češkem, Moravskem ali v avstrijskih deželah, zanesljivo pa ne na Slovenskem, kjer piaristov ni bilo. Na vrhu naslovne strani je namreč piarist Gelasius Schos zapisal, da ima knjigo v rabi, torej v svoji sobi: »Ad Usum L. Gelasij Schos Piař.«²⁵ Humanistična študijska vezava v pergament je nastala kmalu po natisu knjige (Svoljšak 2004: 52). Neki bralec si je v predgovoru s peresom označeval zanimive dele besedila, na primer o območjih v avstrijskih deželah, poseljenih s Slovani. Po navedbi Žige Zoisa iz leta 1794 so Bohoričevo slovnico (in Hipolitovo priredbo) hranili ljubljanski diskalceati (*Vodnikov spomenik* 1859: 47), vendar ta izvod po razpustu njihovega samostana leta 1786 očitno ni prišel v zbirko prihodnje Licejske knjižnice v Ljubljani.²⁶ Čisto mogoče je, da ga je vzel s seboj Marko Pohlin, ko je leta 1784 odšel na Dunaj.

Šesti red, ki je uporabljal Bohoričevo slovnico, je bil kartuzijanski. Poleg Valvasorjevega in Spölinovega izvoda je bil v rokah kartuzijanov izvod, ki je danes v Univerzitetni knjižnici Maribor. Red je bil kontemplativen, zato njegovi člani Bohoričeve slovnice in drugih jezikoslovnih del niso uporabljali za pastoralo med ljudstvom ali šolanje mladine, temveč za osebno izobraževanje in pisanje (prim. Mlinarič 2001: 400, 412, 413). To najboljše dokazuje mariborski izvod, ki je bil prvotno v kartuziji Bistra (Kopitar 1808: 435; Kidrič 1927: 201), po njenem razpustu leta 1782 je prišel skupaj z ostalimi samostanskimi knjigami v zbirko prihodnje Licejske knjižnice v Ljubljani (prim. Mlinarič 2001: 410–412), leta 1953 pa ga je Narodna in univerzitetna knjižnica podarila tedanji Študijski knjižnici v Mariboru.²⁷

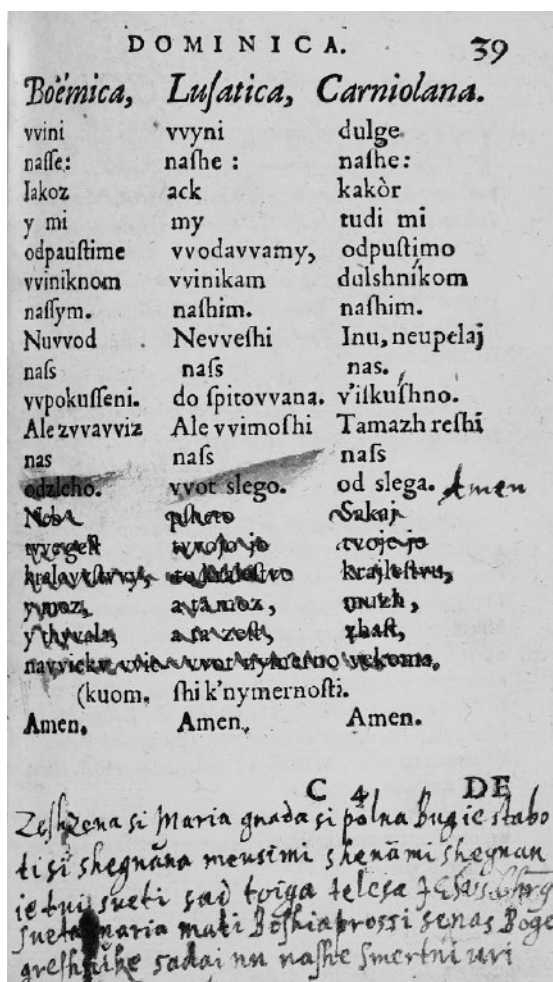
Izvod je v Bistru prišel v 17. stoletju, očitno že okrnjen, z več manjkajočimi in poškodovanimi stranmi. Kartuzijani so prvo ohranjeno stran, tj. prvo stran tabele cirilskega pravopisa, zaznamovali s samostanskim ekslibrisom – žigom

²⁵ NMS, K 18825, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

²⁶ NUK, Ms. 1946, Verzeichniß der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788.

²⁷ UKM, Zbirka raritet, 3491/2, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Za ogled izvoda se zahvaljujem Vlasti Stavbar.

v obliki kartuše, ki vsebuje portret redovnega ustanovitelja sv. Bruna in napis »+ CARTVSIAE VALLIS JOCOSAE IN FREIDN:«. Manjkajočih listov z naslovno stranjo, deželnimi grbi in predgovorom niso nadomestili, manjkajoče liste v nadaljevanju pa so nadomestili z novimi listi, na katere so prepisali izvirno besedilo, kar pomeni, da so imeli pred seboj še en, popoln izvod Bohoričeve slovnice. To je bil gotovo že omenjeni Spölinov oziroma Batschalatov izvod. Tako so v celoti prepisane strani 35–38 – večina tabele z očenašem v šestih slovanskih jezikih.

Slika 8: Stran 39 s prečrtanim zadnjim stavkom očenaša in pripisano zdravamarijo. Izvod iz Univerzitetne knjižnice Maribor, ki je bil v lasti kartuzije Bistra. UKM, Zbirka raritet, 3491/2. Foto: Luka Vidmar.

Pripisi iz 17. ali 18. stoletja pričajo o vsestranskem zanimanju kartuzijanov za vsebino slovnice. V tabeli cirilskega pravopisa je nekdo zaradi lažjega razumevanja povezal arabske in cirilske znake za stotice. Ob tabeli latinskokranjskega pravopisa se je neznani bralec očitno učil slovensko, saj si je ob natisnjenih slovenskih besedah pripisoval nemške ustreznice, na primer »wie« (»Kako«), »stein« (»Kamen«), »was« (»kaj«), »fisch« (»Riba«), »buchstab« (»Slovo«) in »taffel« (»Tabla«). Nekdo pri branju poglavja o preizkusu etimologije ni bil zadovoljen z Bohoričevo razlago druge besede očenaša (»NASH, nofter, Pronomen demonſtratiuum«), zato je podčrtal besedo »demonſtratiuum« in nad njo dopisal: »poſſeſſiũũ«. Na zadnji strani tabele z očenašem pa je neznani bralec prečrtal zadnji stavek očenaša v češčini, lužiščini in slovenščini (»Sakaj tvoje je krajleſtvu, muzh, zhaft, vekoma.«), ki so ga na takšen način uporabljali evangeličani, ne katoliki. Isti bralec, ki je očitno zaznal protestantski podton slovnice, je na koncu te strani pripisal zdravamarijo v slovenščini:

Zefhzena si Maria gnada si polna Bug ie stabo
ti si shegnāna meusimi shenāmi shegnan
ie tui sueti sad toiga telesa JESUS Chřus
Sueta maria mati Bofhia prossi se nas Boge
greſhnike sada! nn [sic!] naſhe Smertni uri

V zvezi s frančiškansko rabo Valvasorjevega izvoda v Pazinu in Ševovega izvoda v Karlovcu je treba opozoriti na dejstvo, da je bila Bohoričeva slovnica zanimiva za čakavce in kajkavce. To potrjuje tudi usoda Weidingerjevega izvoda. Ta je ušel požigu 250 Weidingerjevih protestantskih knjig, ki ga je januarja 1600 v Govčah izvedla protireformacijska komisija. Malo verjetno je, da je lahko Weidinger knjigo odnesel v Celovec, kamor je – nedvomno v naglici – zbežal pred protireformacijo (prim. Pahor 2005: 76–77). Bolj verjetno je, da je izvod ostal v Govčah, kjer mu je komisija prizanesla, nato pa je prišel v druge roke. Najbrž je kmalu zatem nastal zapis na sprednjem spojnem listu, v katerem je omenjen neki »Gregoritz Johannes«.²⁸ Eden naslednjih lastnikov, ki ga Ilešić ni identificiral, je na vrhu naslovne strani zapisal: »Francisci Matthiae Maÿ m[anu] p[ro]pria«.²⁹ To je bil očitno Franz Matthias May, ki je bil v letih 1652–1671 profesor prava na benediktinski univerzi v Salzburgu, pozneje pa bavarski prisednik državnega komornega sodišča v Speyerju in član državnega dvornega sveta na Dunaju (Sattler 1890: 194) – najvišjih sodišč Svetega rimskega cesarstva. Ni izključeno, da mu je med opravljanjem zahtevnih poklicnih nalog prišla prav tudi Bohoričeva slovnica. Vsekakor jo je zelo cenil neznani bralec, ki je pod deželnimi grbi v

²⁸ NSK, Zbirka rijetkosti, RIV-8°-64, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

²⁹ Prepis se v nekaj podrobnostih razlikuje od Ilešičevega (1921: 211).

istem izvodu najbrž še v 17. stoletju zapisal, da si avtor zasluži večno hvalo: »Laus Auctori sempiterna.« Ilešić sicer dopušča možnost, da je pohvalo zapisal May (Ilešić 1921: 211), vendar pisava kaže na drugo roko.

Weidingerjev izvod je očitno nato prišel na Hrvaško. Tam sta bila vanj v cirilici zapisana teksta, ki ju po Ilešiću navajam prečrkovana v latinico:

Esaias na 28.

Pòle, jest polòšim u'tim zionu
en kamen tìga opotaknena, inu
eno zkalo tìga zblaznena, de
uzaki kir unega veruie, nebode
zezramouan.

Ivan 3

Tako ie Bog lubil te (s)vet,
daie (s)zina (s)zvovega iedinoroge
noga dal, davzaki koteri ve
ruval bude vniem, ne pogine
nego da bude imel zitek
vekivekni. ec.
(Ilešić 1921: 212, 214).

Ilešić domneva, da sta različna pisca s kajkavskega območja dve slovenski predlogi, izvirno zapisani v latinici (prevod odlomka iz knjige preroka Izaija in prevod odlomka iz Janezovega evangelija, ki pa nista bila povzeta po Dalmatinovi Bibliji), s pomočjo Bohoričeve slovnice prepisala v cirilico. Po njegovem mnenju so se torej kajkavski pisci s pomočjo izvoda učili pisati v cirilici (Ilešić 1921).

Vrsta izvodov dokazuje, da je Bohoričeva slovnica prišla tudi v plemiške knjižnice, med njimi v Valvasorjevo in Schweigerjevo. Eden od dveh praških izvodov je bil prvotno v knjižnici knezov Lobkowitzev v Pragi.³⁰ Münchenski izvod pa je dal leta 1635 njegov tedanji plemiški lastnik – najbrž skupaj še z drugimi knjigami – dopolniti z lastniškimi znamenji, naslikanimi z zlato barvo na sprednji platnici: inicialkami (»I. G. P.«), grbom (na mestu kranjskega grba) in letnico (»•M•DC•XXV•«).³¹

Bohoričeva slovnica je že v 17. stoletju pritegnila mnoge evropske bibliotekarje, zgodovinarje in jezikoslovce, posebej iz Svetega rimskega cesarstva. Vsi tisti, ki so jo omenjali v svojih preglednih delih (Jović 2011), je seveda niso imeli nujno v rokah, saj so lahko podatke o njej prevzemali od drugih, na primer od Valvasorja. Lastnik izvoda iz knjižnice Univerze v Varšavi je bil – glede na

³⁰ NKČR, 65 E 007455/adl.1, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

³¹ BSB, ESlg/L.rel. 505 a, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

vpis na naslovnem listu, ki ga je prepisal Zwolinski —³² nedvomno Sebastian Tengnagel, doktor obojega prava, cesarski svétnik in v letih 1608–1638 vodja Dvorne knjižnice na Dunaju, ki se je posebej zanimal za bližnjevzhodne jezike. Ker je Tengnagel svojo bogato knjižno zbirko zapustil Dvorni knjižnici (Viskolcz 2016: 156), je morda prav njegov izvod preučeval bibliotekar in zgodovinar Peter Lambeck, ki je leta 1665 v svojih komentarjih Dvorne knjižnice kot prvi znanstvenik opisal Bohoričovo slovnico (Lambeck 1665: 92; prim. Kidrič 1978: 148). Bohoričovo slovnico sta imela vsekakor v rokah Janez Ludvik Schönleben, ki jo je citiral v delu *Carniolia antiqua et nova* leta 1681 (Schönleben 1681: 205; Slodnjak 1971: 223), in Gottfried Wilhelm Leibniz, ki je njen izvod leta 1699 podaril švedskemu filologu in diplomatu Johanu Gabrielu Sparwenfeldu, poznavalcu slovanskih jezikov. Sparwenfeld je leta 1722 izvod skupaj z drugimi knjigami in rokopisi podaril knjižnici Univerze v Uppsali, kjer je še sedaj (Zwolinski 1966: 124).

Čeprav je Bohoričeva slovnica v 17. stoletju obdržala svoje mesto v knjižničnih mrežah na Slovenskem in v drugih evropskih deželah, več znamenj nakazuje, da so se njeni (najbrž že na začetku ne preveč številni) izvodi do začetka 18. stoletja zredčili. Hipolit Novomeški sploh ni vedel za Bohoričovo slovnico, dokler mu je leta 1711 ni pokazal ljubljanski tiskar Janez Jurij Mayr (Kidrič 1929–1938: 109). Celo celovski jezuiti, ki so v nemščino prevedli Hipolitovo priredbo Bohoričeve slovnice iz leta 1715 in jo leta 1758 objavili v Celovcu, očitno niso imeli v rokah izdaje iz leta 1584 (Ahačič 2012: 92).

Razsvetljenje in slovenski prerod

V dobi razsvetljenstva, s hitrim razvojem zgodovinoписja in jezikoslovja, so postajali izvodi Bohoričeve slovnice vse bolj iskani, to pa se je odrazilo tudi v rasti njihove vrednosti. Bibliotekarji in bibliografi so vsi po vrsti ugotavljali, da je delo redko. Neznani bibliotekar je kar na platnice varšavskega izvoda zapisal opozorilo: »Liber rarus!« (Zwolinski 1966: 124) Nürnberški knjigarnar Johann Jacob Bauer je šel v oceni ohranjenosti Bohoričeve slovnice v prvi knjigi svojega dela *Bibliotheca librorum rariorum universalis* iz leta 1770 še korak dlje: »Liber rarissimus.« (Jović 2011: 230) Enako so ugotavljali slovenski razsvetljenci in preroditelji. Vodnik je leta 1798 v *Lublanskih novicah* o Bohoričevi slovnici zapisal: »Do sedaj se še malo takeh bukv najde [...]« (Vodnik 1988: 243). Polhlinova *Bibliotheca Carnioliae* vsebuje oceno, da je slovnica redka ptica in da

³² »Ex libris Sebastiani Teugnagelij [sic!] I. V. D. et Bibliothec Cas. Mat.« (Zwolinski 1966: 124).

jo je mogoče, če sploh, kupiti za nekaj imperialov na Saškem: »[...] in Saxonia aliquot Imperialibus emitur, fi occurrat. Rara avis!» (Pohlin 2003: 394)

Patriarh slavistike Josef Dobrovský (1806: 38) je v prvem zvezku zbornika *Slawin* iz leta 1806 Bohoričevo slovnico označil za »das ganze sehr seltene Werklein«. Dodal je, da je svoj izvod dobil iz knjižnice Františka Martina Pelcla, ki je knjigotržcu zanj plačal 4 goldinarje. Za isto ceno je Jernej Kopitar avgusta 1828 kupil izvod od Václava Hanke, potem pa ga predal Dvorni knjižnici, tako da je danes v Avstrijski narodni knjižnici (Lukan 1995: 243, 299). Štirje goldinarji so bili zelo visoka vsota za knjigo majhnega formata z jezikoslovno vsebino, čeprav iz 16. stoletja. Za primerjavo: Kopitar je leta 1814 od Christiana Friedricha Schnurrerja kupil zbirko 18 južnoslovanskih protestantskih tiskov za 14 goldinarjev (Lukan 1995: 238–239).

O Bohoričevi slovnici so sprva pisali ali jo vsaj omenjali predvsem nemški zgodovinarji in jezikoslovci, na primer Johann Leonhard Frisch (1729: 3), Johann Peter Kohl in August Ludwig von Schlözer (Jović 2011: 229–230), vendar so jo nekateri najbrž poznali le iz literature. Izvod piarista Schosa je imel sredi 18. stoletja v lasti saški zgodovinar Johann Gottlob Boehme, od leta 1758 redni profesor za zgodovino na filozofski fakulteti univerze v Leipzigu. Prav tistega leta je izvod daroval neznanemu prejemniku, ki si je na sprednjem spojnem listu ponosno zabeležil: »dono oblatius à J. Gottlob Boehm, Professore Hift. Lipfienfi et Hiftoriographo Saxoniae.«³³

V drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja so Bohoričevo slovnico preučevali tudi češki, poljski in slovenski slavisti, med njimi Pelcl in Dobrovský, ki jo je najbrž imel v rokah že leta 1778 (Kidrič 1930: 117, 119, 168; Jović 2016: 364). Eden od praških izvodov je bil – kakor dokazuje žig v njem – najpozneje na začetku 19. stoletja v knjižnici praške univerze.³⁴ Že v 18. stoletju pa je neznani bibliograf na sprednji spojni list zapisal osnovne podatke o tisku: ime avtorja, vsebinsko oznako, kraj in letnico izida ter literaturo – dela Petra Lambecka, Daniela Georga Morhofa in Johanna Petra Kohla:

Adami Bohorizh – Gramatika Carniolana – Witebergae 1584 – edita. De hac Grammatica videatur Kohlii introductio ad histor. et rem litterar. Slavorum pag. 159. Lambecii Bibliothec. Vindobonens. Tom I. pag. 92. Morkof Polyhist. Tom. I. p. 738. (Zwolinski 1966: 124)

³³ NMS, K 18825, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584. Izvod je pred letom 1954 Antikvariat Rosenthal dobavil iz Luzerna za Antikvariat Cankarjeve založbe v Ljubljani (Rupel 1954: 8). Izvod je prišel nato v last Ivana Mačka, ki ga je prodal Narodnemu muzeju Slovenije. Izvod je bil v inventarno knjigo muzeja vpisan 25. decembra 1987. Za podatek in ogled izvoda se zahvaljujem Urši Pajk.

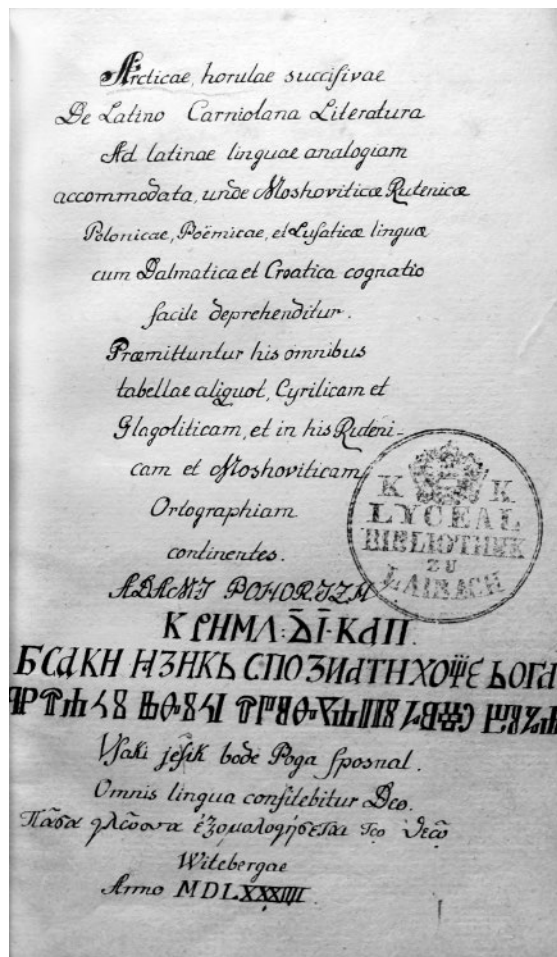
³⁴ NKČR, 8 J 233, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

Izvod, ki je danes v knjižnici Univerze v Varšavi, je v Varšavo zanesljivo prinesel Samuel Bogumił Linde. To je že omenjeni Tengnaglov izvod, ki ga je očitno konec 18. stoletja, morda z zamenjavo iz Dvorne knjižnice, pridobil Frančišek Herbic, kustos knjižnice terezijanske akademije na Dunaju, ki je bil slovenskega rodu. Kopitar je namreč Dobrovskemu leta 1808 napisal, da je imel Herbic nekoč v lasti Bohoričevo slovnico, ki pa mu jo je odnesel Linde (Kidrič 1930: 198), saj je zbiral gradivo za svoj slovar poljskega jezika. Linde je leta 1803 z Dunaja odšel v Varšavo za ravnatelja tamkajšnjega liceja, tja pa je moral prinesiti tudi omenjeni izvod. Zwolinski je zato pravilno domneval, da je bil Linde pri pripravljanju prvega zvezka slovarja *Słownik języka polskiego* iz leta 1807 preučeval prav izvod Bohoričeve slovnice, ki je danes v Varšavi (Zwolinski 1966).

Prvi slovenski razsvetljenec, ki je preučeval Bohoričevo slovnico, je bil najbrž Janez Žiga Valentin Popovič. Spoznal jo je po letu 1750, najbrž na Saškem (Pohlin 2003: 394, Kidrič 1978: 204, 206). Tudi Pohlin je – kakor je leta 1794 zapisal Zois – v diskalceatskem samostanu v Ljubljani bral Bohoričevo slovnico (*Vodnikov spomenik* 1859: 243), v kateri ga je kakor Popoviča navdihoval predgovor (Kidrič 1930: 16; Slodnjak 1971: 129). Kljub temu jo je v *Kraynski grammatiki* (1768) in drugod zamolčal, kar mu je Zoisov krog, navezan na jezikovno tradicijo slovenskih protestantov, hudo zameril. Zois je menil, da je takšno ravnanje »unverzeichlich« (*Vodnikov spomenik* 1859: 243), Vodnik pa je Pohlinu kar v *Lublanskih novicah* zažugal, da bo moral odgovarjati, ker »si je upal neresnico govoriti inu pisati« (*Vodnik* 1988: 243).

Zois je lasten izvod slovnice iz leta 1584 pridobil med letoma 1782 in 1797, potem ko je že pred letom 1782 našel manj redko Hipolitovo priredbo (Kidrič 1930: 68, 76; Svoljšak, Vidmar 2019: 101, 103). Izvod je prišel po državnem odkupu večjega dela Zoisove knjižnice leta 1823 v Licejsko knjižnico, današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani (Svoljšak, Vidmar 2019: 11, 135). Tam velja po tradiciji za Zoisovega izvod s signaturo R I 9868 (tj. Spölinov izvod), ki je vložen v šatuljo v obliki knjige. Tudi Kidrič (1978: 147) je bil prepričan, da je ta izvod Zoisov oziroma da je prišel iz baronove knjižnice v Licejsko knjižnico še en izvod – R O 6859 (Kidrič 1930: 179). Toda popis Zoisove zbirke slovanskih, slovenskih in slavističnih knjig, ki ga je do konca leta 1810 sestavil baronov bibliotekar Jakob Zupan, in katalog Zoisove knjižnice, ki ga je leta 1821 pripravil licejski bibliotekar Matija Kalister, omenjata le en izvod, in sicer takšnega, pri katerem so manjkajoči listi z natisnjenim besedilom, vključno z naslovno stranjo, nadomeščeni z novimi listi z rokopisnim besedilom.³⁵

³⁵ NUK, Ms. 368, Žiga Zois, Slavische Sammlung, 4; NUK, Ms. 667, Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus, str. 129.

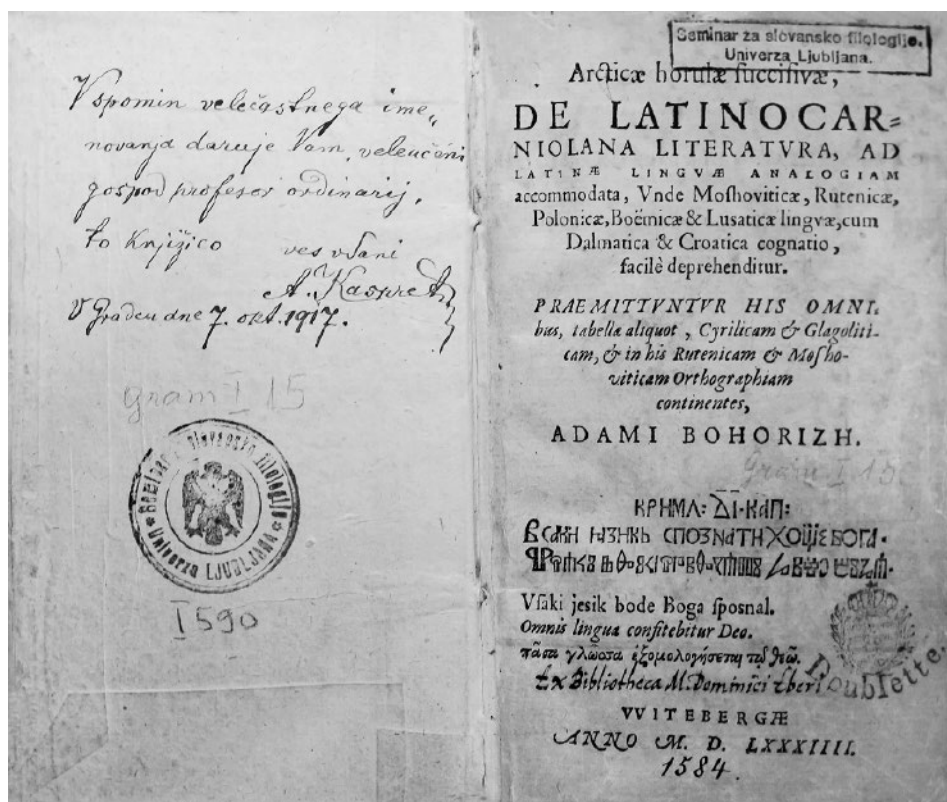

Slika 9. Nadomestna naslovna stran, ki jo je oskrbel Jožef Schober. Izvod iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki je bil v lasti Žige Zois. NUK, R 0 6859. Foto: Luka Vidmar.

Temu opisu ustreza v Narodni in univerzitetni knjižnici le izvod R 0 6859, ki potrjuje Zoisovo lastništvo še na druge načine: vezava v rjavo usnje z pozlačenim okrasjem je značilna za Zoisovo knjižnico, nadomestna rokopisna besedila so zanesljivo delo Zoisovega tajnika in bibliotekarja Jožefa Schobra, poleg tega pa so na več straneh prepoznavni Zoisovi pripisi in druge oznake s svinčnikom.³⁶ Zois je izvod očitno dobil v slabem stanju, zato ga je dal dopolniti Schobru in na novo zvezati. Ljubljanski knjigarnar Viljem Henrik Korn je leta 1821 knjigo

³⁶ NUK, R 0 6859, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

v Kalistrovem katalogu – gotovo zaradi manjkajočih listov – ocenil na samo 40 krajcarjev. Zoisov izvod so še za časa njegovega življenja preučevali tudi drugi člani kroga, med njimi najbrž Vodnik in do odhoda na Dunaj leta 1808 zanesljivo Kopitar, ki ga je omenil v svoji slovnici (Kopitar 1808: 435). V zvezi z izjemnim spoštovanjem Zoisovega kroga do Bohoričeve slovnice je treba opozoriti na napačnost Jovičeve trditve, da sta Kopitar v slovnici in Vodnik v učbeniku za zgodovino iz leta 1809 zamolčala Bohoričevo pripadnost luteranski veri (Jović 2016: 364). V resnici sta oba Zoisova sodelavca Bohoričevo slovnico objektivno obravnavala v okviru reformacije in protestantske književnosti, Kopitar pa je Bohoričevo luteranstvo, ki je bilo sicer razvidno že iz konteksta, tudi izrecno omenil (Kopitar 1808: XXXVIII–XL, 57, Vodnik 1809: 44–47, Vidmar 2006: 21–23).

Slika 10: Sprednji spojni list s posvetilom Antona Kaspreta Franu Ramovšu in naslovna stran z lastniškim vpisom Dominica Eberja in žigom kraljeve knjižnice v Dresdnu. Izvod iz knjižnice Oddelka za slovenistiko in Oddelka za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Gram I 15. Foto: Luka Vidmar.

Popoln Spölinov izvod R I 9868, ki je za Zoisovega veljal do sedaj, je torej v Licejsko knjižnico prišel od drugod. Neznani bibliofil ga je dal v prvi polovici 19. stoletja na novo zvezati v rjavo usnje s pozlačenimi bordurami in pozlačenim napisom na hrbtu. Izvod je dobil tudi zlato obrezo in šatuljo, opeto z zeleno svilo, ki ima obliko same knjige. Razkošna oprema kaže, da so izvodi Bohoričeve slovnice v 19. stoletju dokončno postali slovenske nacionalne relikvije, kar potrjuje tudi končna usoda Eberjevega izvoda. Ta se je v 19. stoletju pridružil izvodu Avgusta Saškega v tedanji kraljevi knjižnici v Dresdnu, zato so ga z žigom na naslovni strani označili kot (skromnejšo) dvojnico in očitno odprodali. Konec 19. ali na začetku 20. stoletja ga je pridobil zgodovinar Anton Kaspret, leta 1917 pa ga je v Gradcu podaril Rajku Nahtigalu ob njegovem imenovanju za rednega profesorja na graški univerzi:

V spomin velečastnega ime-
novanja daruje Vam, veleučeni
gospod profesor ordinarij,
to knjižico ves vdani
A. Kaspret
V Gradcu dne 7. okt. 1917.³⁷

V študijskem letu 1920/21 je bil izvod kot eden temeljnih kamnov vključen v knjižnico Seminarja za slovansko filologijo na novi ljubljanski univerzi (*Zgodovina slovenske univerze* 1929: 346). Neprecenljivost Bohoričeve slovnice se je tedaj še bolj kakor v dobi razsvetljenstva in slovenskega preroda odrazila v denarni vrednosti. Nahtigalov izvod je bil namreč kupljen za 500 dinarjev, eno najvišjih vsot med tedanjimi knjižnimi nakupi.³⁸

Sklep

Obravnavani izvodi skupaj z drugimi viri dokazujejo, da je slovnici uspelo – kar je bil najbrž tudi avtorjev namen – doseči raznovrstne bralce v celotnem Svetem rimskem cesarstvu, ne le v Notranji Avstriji. Po pričakovanju je prišla najprej v roke protestantom, na primer dvema nemškima vladarjema, sodelavcem izdaje, notranjeavstrijskim plemičem ter Bohoričevim prijateljem in znancem. Veliko izvodov je ostalo na Saškem, od koder so prihajali v druge dežele še v naslednjih stoletjih. Protireformacija – v nasprotju z domnevami nekaterih raziskovalcev

³⁷ UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Gram I 15, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae*, 1584.

³⁸ UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Inventar. I. Štev. 1–4560, št. 590.

– ni bistveno vplivala na rabo slovnice med katoliki na Slovenskem, ki je izpričana že na koncu 16. in začetku 17. stoletja. Več izvodov izkazuje mirno prehajanje verske ločnice v raznih evropskih deželah. Verski pomisleki so postajali še manj pomembni v dobi baroka, ko so slovnico brali pripadniki cerkvenih redov, škofijski duhovniki, plemiči in drugi izobraženci na Slovenskem. Zanimiva je bila tudi za Hrvate in Čehe. V istem času so jo preučevali evropski intelektuali ne glede na veroizpoved, predvsem bibliotekarji, bibliografi, zgodovinarji in jezikoslovci. Njihovo zanimanje se je, kakor kažejo dosedanje raziskave in obravnavani izvodi, stopnjevalo z razvojem znanosti, posebej slavistike, v dobi razsvetljenstva. Tedaj že redki izvodi Bohoričeve slovnice so bili vse bolj iskani, kar se je pokazalo tudi v rasti njihove cene. Posebno visoko simbolično vrednost pa so jim dodelili slovenski preroditelji, ki so jih načrtno iskali, obnavljali in ohranjali tako v zasebnih kakor v javnih knjižnicah.

Kratice nahajališč obravnavanih izvodov Bohoričeve slovnice (1584) in arhivskih virov

BSB – Bayerische Staatsbibliothek, München

FSKNG – Frančiškanski samostan Kostanjevica v Novi Gorici, Nova Gorica

HDA, MK – Hrvatski državni arhiv, Metropolitanska knjižnica, Zagreb

NKČR – Národní knihovna České republiky, Praga

NMS – Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Dunaj

SLUB – Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Dresden

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor, Maribor

UL, FF, OHK – Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Osrednja humanistična knjižnica, Ljubljana

Obravnavani izvodi Bohoričeve slovnice (1584)

BSB, ESlg/L.rel. 505 a

FSKNG, II/45

HDA, MK, 4056-8°

NKČR, 8 J 233

NKČR, 65 E 007455/adl.1
NMS, K 18825
NSK, Zbirka rijetkosti, RIV-8°-64
NUK, R 0 6859
NUK, R 0 9868
NUK, R 0 97938
ÖNB, 60.N.27 ALT PRUNK
SLUB, Ling.Slav.64
UKM, Zbirka raritet, 3491/1
UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Gram I 15

Arhivski viri

FSKNG, Catalogus Bibliothecae R.R. P.P. Franciscanorum Conventus Castagnavizzensis Confectus A. D. 1852
FSKNG, Repertorium Bibliothecae Conventus Goritiensis confectum Anno Domini 1788
FSKNG, Romano Aldegheri, [katalog knjižnice frančiškanskega samostana na Kostanjevici]
NUK, Ms. 368, Žiga Zois, Slavische Sammlung, 4
NUK, Ms. 667, Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus
NUK, Ms. 1946, Verzeichniß der Laybacher akademischen Büchersammlung kraft des gemachten Inventariums den 4ten May 1788
UL, FF, OHK, Slovenistika in slavistika, Inventar. I. Štev. 1–4560

Literatura

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Linguistica et philologica 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
—, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba*. (Linguistica et philologica 12). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
—, 2021: *Stati inu obstat. Prvih petdeset slovenskih knjig*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
France BARAGA, 2011: Župnija Ig in njeni duhovniki. *Župnija sv. Martina na Igu. Ob 300-letnici župnijske cerkve*. Ur. Martin Hostnik, Maja Zupančič. Ljubljana: Salve. 75–125.
Metod BENEDIK, 2009: *Kapucinski samostan s cerkvijo Sv. Ane Škofja Loka*. Celje, Škofja Loka: Celjska Mohorjeva družba, Kapucinski samostan.
Branko BERČIČ, 1968: Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. *Abhandlungen über die slowenische Reformation. Literatur, Geschichte, Sprache, Stilart, Musik*,

Leksikographie, Theologie, Bibliographie. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 1). Ur. Branko Berčič. München: Rudolf Trofenik. 152–265.

Bibliotheca Valvasoriana, 1995: *Bibliotheca Valvasoriana. Katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*. Ur. Lojze Gostiša. Ljubljana, Zagreb: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Nacionalna i sveučilišna knjižnica.

Concordia, 1582: *Concordia. Christliche, Widerholete, Einmütige Bekandtnuß nachbenandter Churfürsten, Fürsten vnd Stände Augspurgischer Confession, vnd derselben zu Ende deß Buchs vnderschiedener Theologen Lehre vnd Glaubens*. Heydelberg: durch Johannem Spies.

Josef DOBROVSKÝ, 1806: *Slawin. Bothschaft aus Böhmen an alle Slawischen Völker, oder Beiträge zur Kenntniß der Slawischen Literatur nach allen Mundarten. Erstes Heft*. Prag: in der Herrlschen Buchhandlung.

Anja DULAR, 2002: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. (Knjižnica Kronike 7). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Theodor ELZE, 1877: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*. Tübingen: Franz Fues.

Ernst Günther FÖRSTEMANN, 1824: *Mittheilungen zu einer Geschichte der Schulen in Nordhausen*. Nordhausen: Rosinus Landgraf.

Johann Leonhard FRISCH, 1729: *Historiae linguae sclavonicae continuatio secunda continens historiam dialecti Venedicae meridionalis sive Vinidorum in provinciis Austriae vicinis nimirum in Carinthia, Stiria, Carniola, Istria et Marchia Vinidorum*. Berolini: litteris Christiani Alberdti Gaeberti.

Mihael GLAVAN, 2000: *Prve slovenske knjige. Slovenski reformacijski tiski v izvirnikih in v ponatisih. Ob 450. obletnici prve slovenske knjige*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Fran ILEŠIĆ, 1921: Zagrebački primerak Bohoričeve slovenske (slovenačke) gramatike, 1584, *Južnoslovenski filolog* 2/3–4, 211–216.

Pavle JOVIĆ, 2011: Prva slovenska slovnica v odmevnih delih in zapisih evropskih intelektualcev v 17. in 18. stoletju. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. (Obdobja 30). Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 227–232.

—, 2016: Adam Bohorič pri Slovencih v 19. stoletju. *Toporišičeva obdobja*. (Obdobja 35). Ur. Erika Kržišnik, Miran Hladnik. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 363–368.

Stanislav JUŽNIČ, 2006: Kostel pod zadnjimi Langenmantli, *Zgodovinski časopis* 60/3–4, 297–325.

France KIDRIČ, 1925: Bohorič Adam. *Slovenski biografski leksikon* 1. Ur. Izidor Cankar. Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka. 49–52.

—, 1927: *Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v XVI. veku*. Ljubljana: Društvo slušateljev filozofske fakultete.

—, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.

—, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. (Razprave znanstvenega društva 7). Ljubljana: Znanstveno društvo.

– –, 1978: *Izbrani spisi* 1. Ur. Darko Dolinar. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Peter LAMBECK, 1665: *Commentariorvm de Avgvstissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber primus*. Vindobonae: typis Matthaei Cosmerovij.

Walter LUKAN, 1995: Kopitars Privatbibliothek. *Bartholomäus (Jernej) Kopitar. Neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestage*. Ur. Walter Lukan. Wien, Köln, Weimar: Böhlau. 221–337.

Vladimir MAGIĆ, 1995: Knjižnica Janeza V. Valvasorja. *Bibliotheca Valvasoriana. Katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja*. Ur. Lojze Gostiša. Ljubljana, Zagreb: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Nacionalna i sveučilišna knjižnica. 7–18.

Jože MLINARIČ, 2001: *Kartuzija Bistra*. Ljubljana: Družina.

Daša PAHOR, 2005: Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 41. 59–97.

Marko POHLIN, 2003: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Ur. Jože Faganel. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mitja POTOČNIK, 2013: Valvasorjeva navezanost na nekatere svoje knjige ob koncu življenja, *Zgodovinski časopis* 67/1–2, 28–58.

Jože RAJHMAN, 1997: *Pisma slovenskih protestantov*. (Korespondence pomembnih Slovencev 11). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Branko REISP, 1983: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Adam Daniel RICHTER, 1754: *Umständliche aus zuverlässigen Nachrichten zusammengetragene Chronica der, an dem Fuße des Meißnischen Erzgebürges gelegenen, Königl. Pohln. und Churfürstl. Sächß. Stadt Chemnitz, nebst beygefüigten Urkunden. Des Zweyten Theils I. Stück*. St. Annaberg: August Valentin Friesen.

Mirko RUPEL, 1952: Nov izvod Bohoričeve slovnice z avtorjevim posvetilom. *Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ur. Mirko Rupel. Ljubljana: Slovenska matica. 176–177.

– –, 1954: *Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

– –, 1956: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Slovenska matica. 185–260.

– –, 1965: Trubarjeva skrb za študente. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 6. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 5–32.

– –, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Magnus SATTLER, 1890: *Collectaneen-Blätter zur Geschichte der ehemaligen Benedictiner-Universität Salzburg*. Kempten: Commissions-Verlag der Jos. Kösel'schen Buchhandlung.

Janez Ludvik SCHÖNLEBEN, 1681: *Carniolia antiqua et nova. Tomus I*. Labaci: sumpt. et typis Joann. Baptistae Mayr.

Anton SLODNJAK, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademsko založba, 1934.

– –, 1971: Die Wirkung der Arcticae horulae von Adam Bohorič auf das Schrifttum in den slowenischen Ländern von 1584 bis 1809. *Adam Bohorič: Arcticae horulae. Die erste Grammatik der slowenischen Sprache. II. Teil. Untersuchungen*. (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 4). Ur. Branko Berčič. München: Rudolf Trofenik. 122–134.

Konrad STEFAN, 1907: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 20/1–3, 1–116.

Elias von STEINMEYER, 1912: *Die Matrikel der Universität Altdorf. Erster Teil: Text*. Würzburg: Königl. Universitätsdruckerei H. Stürtz.

Sonja SVOLJŠAK, 2004: Renesančne knjižne vezave na slovenskih protestantskih tiskih v Knjižnici Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, *Knjižnica* 48/4, 37–62.

– –, Luka VIDMAR, 2019: *Knjižnica barona Žige Zoisa: središče razsvetljenske kulture na Slovenskem / Baron Sigismund Zois's Library: The Centre of Enlightenment Culture in Slovenia*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Breda ŠKERJANC KOSIRNIK, 2020: Tržiški lekarnar Bohuslav Lavička in njegova zbirka, *Kronika* 68/3, 887–902.

Karel ŠTREKELJ, 2012: *Zgodovina slovenskega slovstva* I–II. Ur. Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Luka VIDMAR, 2006: Podoba protestantske književnosti v starejših pregledih slovstva na Slovenskem (od Trubarjevega Registra slovenskih knjig do Čopove Literature Slovencev), *Slavistična revija* 54/1, 11–32.

– –, 2013: Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom, *Kronika* 61/2, 189–216.

Noémi VISKOLCZ, 2016: The Fate of Johannes Sambucus' Library, *Hungarian Studies* 30/2, 155–166.

Valentin VODNIK, 1809: *Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*. Wien: im Verlagsgewölbe des k. k. Schulbücher-Verschleißes.

– –, 1988. *Zbrano delo*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Vodnikov spomenik, 1859: *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album*. Ur. Etbin Henrik Costa. Ljubljana: Ignac žl. Kleinmayr in Fedor Bamberg.

Jedert VODOPIVEC TOMAŽIČ, 2017: Materialna podoba Dalmatinove Biblije, *Stati inu obstatu* 25, 77–93.

Zgodovina slovenske univerze, 1929: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega.

Przemisław ZWOLINSKI, 1966: Trije neznani primerki Bohoričeve slovnice iz leta 1584, *Jezik in slovstvo* 11/4, 123–124.

Povzetek

USODA IZVODOV BOHORIČEVE SLOVNICE DO ZAČETKA 19. STOLETJA

Najbolj reprezentančne izvide slovnice *Arcticae horulae succisivae* Adama Bohoriča so takoj po natisu v Wittenbergu konec leta 1583 podarili podpornikom slovenske protestantske književnosti (npr. vojvodi Ludviku Württemberškemu in volilnemu knezu Avgustu Saškemu). Veliko izvodov je ostalo na Saškem, na primer izvod, ki ga je pridobil Dominicus Eber, pastor v Briesnitzu pri Dresdnu. Bohorič je po prihodu domov leta 1584 več izvodov podaril protestantskim plemičem, prijateljem in znancem, na primer Juriju Ševu, tajniku v vladi nadvojvode Karla Notranjeavstrijskega, in Janezu Weidingerju, predikantu v Govčah pri Celju. Slovnice okrog leta 1600 niso imeli v rokah le protestanti (npr. Narcissus Tettelbach, rojen v Chemnitzu, in Johannes Zacharias Spölin, doma iz Tübingena), ampak tudi katoliki (npr. duhovnik Remigij Dominkuš in kartuzijan Johannes Batschalat). Ker slovnica med protireformacijo ni bila prepovedana, je niso uničevali in se je ohranila v visokem številu izvodov. V 17. in 18. stoletju so imeli izvide v lasti cerkveni redovi (frančiškani, kapucini, jezuiti, piaristi, diskalceati in kartuzijani), duhovniki (npr. župnik Janez Andrej Cigole in piarist Gelasius Schos), plemiči (npr. Janez Vajkard Valvasor in Henrik Matej Schweiger pl. Lerchenfeld na Kranjskem ter družina Lobkowitz v Pragi) ter številni evropski izobraženci (npr. pravnik Franz Matthias May, bibliotekar dunajske Dvorne knjižnice Sebastian Tegnagel, filozof Gottfried Wilhelm Leibniz in jezikoslovec Johan Gabriel Sparwenfeld). V 18. stoletju so postajali izvodi slovnice vse redkejši in vse bolj iskani, kar se je odrazilo tudi v rasti njihove vrednosti. Sprva so jo preučevali predvsem nemški jezikoslovci in zgodovinarji, na primer Johann Leonhard Frisch, Johann Gottlob Boehme in August Ludwig von Schlözer, v drugi polovici 18. in na začetku 19. stoletja pa so imeli izvide v rokah tudi češki (František Martin Pelcl, Josef Dobrovský, Václav Hanka), poljski (Samuel Bogumił Linde) in slovenski filologi ter slavisti (npr. Janez Žiga Valentin Popovič, Marko Pohlin, Žiga Zois in Jernej Kopitar).

Zusammenfassung

DAS SCHICKSAL DER GRAMMATIK VON BOHORIČ BIS ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Die repräsentativsten Exemplare der Grammatik *Arcticae horulae succisivae* von Adam Bohorič wurden unmittelbar nach dem Druck in Wittenberg Ende 1583 Unterschützern der slowenischen protestantischen Literatur geschenkt (z. B. Herzog Ludwig von Württemberg und Kurfürst August von Sachsen). Viele davon blieben in Sachsen, so etwa bei Dominicus Eber, Pfarrer von Briesnitz bei Dresden. Bohorič selbst schenkte nach der Rückkehr in die Heimat im Jahr 1584 mehrere Exemplare an die protestantischen Adligen, Freunde und Bekannten, darunter an Georg Schew, Sekretär in der Regierung des Erzherzogs Karl von Innerösterreich, und Johannes Weidinger, Prediger in Govče bei Celje. Um 1600 war die Grammatik nicht nur in den Händen der Protestanten (z. B. bei Narcissus Tettelbach, geboren in Chemnitz, und Johannes Zacharias Spölin, ursprünglich aus Tübingen), sondern auch im Besitz von Katholiken (z. B. bei Priester Remigius Domienus und Kartäuser Johannes Batschalat). Da die Grammatik während der Gegenreformation nicht verboten wurde, wurde sie auch nicht vernichtet und ist in großer Zahl erhalten geblieben. Im 17. und 18. Jahrhundert war sie im Besitz von katholischen Orden (Franziskaner, Kapuziner, Jesuiten, Piaristen, Augustiner-Barfüßer und Kartäuser), Priestern (z. B. bei Pfarrer Janez Andrej Cigole und Piarist Gelasius Schos), Adligen (z. B. bei Johann Weichard von Valvasor und Heinrich Matthäus Schweiger von Lerchenfeld in Krain und bei der Familie Lobkowitz in Prag) und von vielen

europäischen Intellektuellen (z. B. bei Jurist Franz Matthias May, Bibliothekar der Wiener Hofbibliothek Sebastian Tengnagel, Philosoph Gottfried Wilhelm Leibniz und Sprachforscher Johan Gabriel Sparwenfeld). Im 18. Jahrhundert wurden die Exemplare der Grammatik immer seltener und begehrter, was sich auch in der Wertsteigerung widerspiegelte. Zunächst wurde sie hauptsächlich von deutschen Sprachwissenschaftlern und Historikern wie Johann Leonhard Frisch, Johann Gottlob Böhme und August Ludwig von Schlözer studiert. In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und im frühen 19. Jahrhundert war die Grammatik ebenso in den Händen von tschechischen (František Martin Pelcl, Josef Dobrovský, Václav Hanka), polnischen (Samuel Bogumił Linde) und slowenischen Philologen und Slawisten (z. B. Johann Sigmund Valentin Popowitsch, Marko Pohlin, Sigismund Zois und Bartholomäus Kopitar).